

TIMAR SİSTEMİ İLE YAYA VE MÜSELLEM TEŞKİLATLARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

A Comparative Analysis On The Timar System And The Yaya And Musellem Organizations

Doç. Dr. Kayhan ATİK

Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırıkkale/TÜRKİYE,
<https://orcid.org/0000-0002-6312-9130>.

Cite As: Atik, K. (2021). "Timar Sistemi İle Yaya Ve Müsellem Teşkilatları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(50): 2357-2369

ÖZET

Tahrir defterlerinin tarih araştırmalarındaki önemi çok büyüktür. Tahrir defterleri, Osmanlı maliye teşkilâtında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı yerlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder. Osmanlılarda bir yöre fethedildiği zaman hemen ardından tahrir yapılır, daha sonra da çeşitli vesilelerle tahrir yapılmıştır. Timar, devlet başkanı veya onun adına yetkililerin, özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla, maden ocağı vb. tabii kaynaklarını mülkiyet, işletme veya faydalanma hak ve imtiyazlarını ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun kişilere verilmesidir. Geçmiş Selçuklulara kadar uzanan yaya ve müsellemler teşkilatı, Osmanlılarda Orhan Gazi döneminde kurulmuştur. Selçuklularda olduğu gibi, aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ilk maaşlı hassa kuvvetleri olarak bilinen yaya ve müsellemler, ocaklar şeklinde teşkilatlanmış ve savaş zamanında orduya katılan, barış dönemlerinde ise tasarruf ettikleri çiftlikleri ekip biçen askerî bir sınıfa oluşturuyordu. Kaynağını önemli ölçüde Yörükler ile Türk köylülerinin oluşturduğu yaya ve müsellemler, kendilerine tahsis edilmiş olan çiftliklerde, yaya-müsellemler ve yamaklardan müteşekkil ocaklar halinde teşkilatlanarak bütün Anadolu ve Rumeli'ye yayılmışlardır.

Osmanlı ordu teşkilatını üç kategoride inceleyebiliriz. Birincisi merkez kuvvetler ki bunlar yeniçeriler, Cebeciler, topçular, top arabacıları ve süvarilerdir(altı bölük halkı). İkincisi, Eyalet askerleri; yaya ve müsellemler, Tımarlı Sipahiler, Akıncılar, Tabii devlet Askerleri vs. Üçüncüsü ise, Deniz Kuvvetleri. Dolayısıyla, Yaya ve müsellemler ile Tımarlı Sipahiler, eyalet askerleri gurubundadırlar. Yaya ve müsellemler ise, savaş süresince ulufe alıp, Osman Bey'in taşrada oturan hassa kuvvetleri sayılıyordu. Aslında Yaya ve müsellemlerin sanki iki fonksiyonu vardı. Birincisi hassa kuvvetler olmaları, ikincisi ise eyalet askerleri olmalarıdır. Çünkü savaş zamanında kapıkulu askerleri gibi ulufe alıyorlar; savaş olmadığı zamanlarda ise, tımarlı sipahiler gibi çiftliklerinde ekip biçerek çiftçilikle uğraşıyorlardı.

Yaya ve müsellemler, Tımarlı Sipahi teşkilatının dışında ayrı sancak teşkilatlarına sahiptiler. Bu durumda bir bölgede iç içe girmiş üç ayrı sancak teşkilatı bulunmaktaydı. Beylerbeyliğinde birleşen bu üç teşkilat kuruluş itibarıyla birbirine çok benzerler. Yaya ve müsellemler sancaklarında, tımar sancak beylerine karşılık, yaya ve müsellemler sancak beyleri, subaşlarına karşılık yayabaşı ve çeribaşılar, tımarlı sipahilere karşılık yaya ve müsellemler, cebelülere karşılık da yamaklar bu iki teşkilatın kuruluş kademelerini oluşturuyordu. Bu durumda, yaya sancağına bağlı yerlere yayalık yer, müsellemler sancağına bağlı yerlere müsellemlerlik yer, tımarlı sipahi sancağına bağlı yerlere sipahi yeri denmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Timar Sistemi, Yaya ve Müsellem Teşkilatı.

ABSTRACT

The importance of tahrir notebooks in historical research is very great. Tahrir registers refer to the censuses carried out in different places in different periods in order to determine the taxes and those who pay these taxes in the Ottoman finance organization, and the books in which these censuses are recorded. In the Ottomans, when a region is conquered, tahrir is done immediately after, and then tahrir is done on various occasions. Timar, the head of state or on behalf of the authorities, especially with immovable property such as land, mines, etc. It is the granting of property, operation or utilization rights and privileges of natural resources or tax revenues of a region to eligible persons. The pedestrian and musellem organization, which dates back to the Seljuks, was established in the Ottomans during the Orhan Gazi period. Like the Seljuks, the pedestrian and musellems, known as the first salaried hassa forces during the establishment period of the Ottoman Empire, constituted a military class that was organized as hearths and joined the army in wartime and cultivated the farms they had saved in peacetime. Pedestrian and musellems, whose source was mainly Yörüks and Turkish villagers, were organized in the farms allocated to them in the form of quarries consisting of yaya-müsellemler and yamak and spread all over Anatolia and Rumelia.

We can examine the Ottoman army organization in three categories. The first is the central forces, which are the Janissaries, Cebeci, artillery, coachmen and cavalry (people of six companies). Second, State soldiers; pedestrians and müsellemler, Sipahis from Timar, Akıncılar, Natural State Soldiers etc. Third, the Navy. Therefore, Yaya and müsellemler and Sipahis from Timar are in the group of state soldiers. On the other hand, pedestrians and müsellemler were regarded as the sensitive forces of Osman Bey, who were sitting in the provinces, wearing the ulufe during the war. Actually, Yaya and müsellemler had two functions. The first is that they are sensitive forces, and the second is that they are state soldiers. Because in time of war, they take ulufe like Kapıkulu soldiers; and when there was no war, they were engaged in farming by cultivating on their farms like the timar sipahis.

Yaya and müsellemler had separate sanjak organizations apart from the Tımarlı Sipahi organization. In this case, there were

three separate sanjak organizations intertwined in one region. These three organizations united in the Beylerbeyliği are very similar to each other in terms of establishment. In the Yaya and Müsellem sanjaks, the yaya and müsellemler sanjak lords in return for the timar sanjak lords, the yayabaşı and cheribasi against the subaşı, the yaya and müsellemler against the timar cavalymen, and yamaks against the cebellus constituted the establishment levels of these two organizations. In this case, the places connected to the pedestrian sanjak were called pedestrian places, the places connected to the müsellemler sanjak were called müsellemler places, the places connected to the timarlı sipahi sanjak were called sipahi places.

Keywords: Ottoman, Timar system, Yaya and Müsellem Organization

1. GİRİŞ

Tarih araştırmalarında arşiv belgelerinin önemi çok açıktır. Bu arşiv kaynaklarında da en önemlisi tahrir defterleridir. Arapça bir kelime olan tahrir, sözlükte “yazma, kaydetme, deftere geçirme” anlamına gelir. Terim olarak ise, Osmanlı maliye teşkilâtında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı yerlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder. Tarım toplumlarındaki çeşitli devlet ve imparatorluklarda ülkenin vergi ve vergi nüfusu potansiyelini belirlemek maksadıyla sayımlar yapılmıştır. Mısır’da, Roma’da, Ortaçağ Avrupa devletlerinde de bu usul bilinirdi. İslâm devletlerinde de buna benzer bazı uygulamalara rastlanır. Fakat Osmanlı tahrir sistemi hem ayrıntılı ve hem de çok geniş çaplı olarak düzenli ve diğerlerinden farklıdır. Osmanlı Devletinde bu tahrirlere ne zaman başlandığı tam olarak bilinmemekle beraber bugün elimizde en eski sayım defteri 1431 tarihli Arvanid Sancağı Defteridir. İlk defa hazırlanan deftere “defter-i cedîd”, bir önceki deftere “defter-i atık”, daha öncekine “defter-i köhne” daha öncekilere ise kadim ve akdem denir. (Öz, 2010: 425-429; Taş, 1993: 13-33).

Osmanlılarda bir yöre fethedildiği zaman hemen ardından tahrir yapılır, daha sonra da çeşitli vesilelerle tahrir yapılmıştır. Tahrirlerin ne zaman yapıldığına dair elimizdeki bilgilerle gerçeği anlayamıyoruz. Genel olarak kaynaklarda tahririn otuz yılda bir tekrarlanması gerektiği belirtilir. Fakat bununla birlikte fetih sonrası gerçek tahrirden sonra, lüzumu halinde de tahrir yapılyordu. Bir padişahın tahta geçmesi halinde de yeni bir tahrir yapıldığı gibi. Meselâ Fâtih Sultan Mehmed’in saltanatının ilk yıllarında gerçekleştirilen Rumeli, Anadolu ve Rum beylerbeyliklerinin tahriri yapılmış, fakat daha sonra Anadolu ve Rumeli’ye ait birçok defter ortaya çıkmıştır. Tahrir işi şöyle yapıldı; merkezden aldığı talimatıyla tahrir yapacağı sancağa giden ve yüksek mevkide görevli bir kişi olan eminle, bir kâtipten oluşan tahrir kurulu dirlik sahipleri veya vekilleri ve kadımlarla birlikte teftişe başladılar. Kadımlar kendi kazaları yazılırken tahrir eminine yardımcı olmak mecburiyetindeydi. Eminler ise tecrübeli devlet adamlarından seçilirdi. Meselâ XV. yüzyılda Timurtaş Bey, Umur Bey, Mihaloğlu Ali Bey, Tursun Bey, Baltaoğlu Süleyman Bey; XVI. yüzyılda nişancılık yapmış olan Celâlzâde Mustafa ve Trabzon sancak beyi Ömer Bey gibi şahsiyetler dikkati çekmektedir. XVI. yüzyılda maliye tecrübesine sahip eyalet defterdarlarının yanında sancak beyi, kadı gibi yöneticilerin de tahrir emniyeti yaptıkları görülmektedir (Öz, 2010: 425-429).

Tahrir sürecinde mahallî âyan, eşraf, bilgi sahibi kişiler yanı sıra özellikle yeni ele geçirilen yerlerde Osmanlılarla anlaşarak konumlarını devam ettirmek isteyen eski yönetici veya dirlik sahiplerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Tahrir zamanında il yazıcılarına merkezden gönderilen emirlerde yetkilerinin sınırlı olduğu ve bu sınırı aşmamaları hatırlatılmakta, kanunlara aykırı değişiklikler yapmamaları ikaz edilmekteydi. Tahrir sırasında heyetle dirlik sahipleri ve halk arasında bazen tartışmalar meydana gelmiştir. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki isyanlarda da tahrir sonuçlarından memnun olmayan timar sahiplerinin rolü olduğu bilinmektedir. Geçim darlığı yüzünden reayanın tahrir esnasında köylerinin gerçek hâsılatını gizlemesi, köylerini terk ederek deftere yazılmaması, timar sahibinin raiyyetlerini tahrirden kaçırmaları vb. olaylar yaygın biçimde meydana gelmekteydi(Öz, 2010: 425-429).

Tahrir neticesinde hazırlanan tahrir defterleri, Osmanlıların klasik dönem denilen XV ve XVI. yüzyıllarda timar sisteminin uygulandığı bölgelerde, vergilere ait her türlü bilgi vardı. Mesela vergi mükelleflerine ait bilgiler, vergi miktarı, bu vergilerin hangi kişi veya kurumlar tarafından kullanılacağı gibi teferruatlı bilgiler vardı. Tahrir işiyle vazifeli heyet görevini tamamladıktan sonra her türlü bilgiyi mufassal deftere yazdı. Bir köyün vergi mükelleflerinin yazımı sırasında bunların dirlik sahibine ödemekle yükümlü oldukları vergilerin bir yıllık toplamı da deftere kaydedilirdi. Köylü çiftçilerin her birinin ne kadar vergi ödeyeceği belirtilmezdi. Kişilerden statülerine göre (Çift, ekinlü-bennâk, caba-bennâk vb.) ne kadar vergi alınacağı zaten belliydi; ancak üretimle ilgili vergiler veya ârizî vergilerin kimden ne kadar tahsil edileceği deftere yazılmamıştır (Öz, 2010: 425-429).

Mufassal tahrir defterleri zaman içinde bir takım değişikliklere uğramışsa da, genel olarak defterler şu şekilde tertip edilmiştir: Defterlerin baş tarafında bir giriş ve o sancağın kanunnamesi vardır. Fakat bazı

eyaletlerin kendine ait bir kanunnamesi olmadığı için, bunlar merkez bir sancak defterinin başında bulunurdu. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinin baş kısmında teferruatlı kataloglar vardır. Bundan hemen sonra merkez kaza, diğer kaza, nahiye ve köyler gelir. Bütün yerleşim merkezlerindeki mahalleler ve bu mahallelerde ki yetişkin erkeklerin adları ve baba adları, meslekleri yazılırdı. Yetişkin nüfus evli-bekâr ayırımına göre verilir. Bundan sonra o yerleşim yerinin geliri, bu gelirin nerden geldiği (Pazar, gümrük gibi). Daha sonra köylere geçilir, köyler toptan da yazılabilir, parça parça da yazılırdı (Öz, 2010: 425-429; Taş, 1993: 13-33).

İcmal defterleri ise, özet defterlerdir, yani mufassal defterde olmayan dirlik sahiplerinin isimleri ve gelir toplamları belirtilirdi. Bu bilgiler dışında bazen dirlik sahiplerinin askeri sorumluluklarının da mufassal defterlere kaydedildiği görülür. Yine bu defterler sayesinde bu yerleşimlerin vergi nüfusu da tespit edilmiştir. Mufassal defterlerde olduğu gibi icmal defterlerinin muhteva bakımından bazı değişiklikler de olmuştur. XV. yüzyılın sonlarından itibaren tımar icmallerinde padişah'tan başlayarak dirlik sahipleri derecelerine göre sırayla belirtilmiş, her dirlik sahibinin gelir sağladığı köyler, bu köylerin toplam gelir rakamı, bu köyden dirlik sahibine düşen pay ve sonuçta dirlik sahibinin toplam geliri verilmiştir. Tahrirler neticesinde hazırlanan diğer bir defter çeşidi de evkaf defterleridir. Bazen vakıf olarak tahsis edilmiş yerleşim yerlerinden bu defterler sayesinde, mufassal defterlerde de olmayan bilgilere sahip oluruz. Bazen de mufassal defterlerde o yerleşim yerini nüfus ve geliri belirtilmez, vakıf için gelir harcanan yerler ayrıntılı verilir (Öz, 2010: 425-429; Taş, 1993: 13-33).

Bu defterler başlangıçta tevki hattıyla yazılırken, II. Bayezid'den itibaren siyâkat yazı hattıyla yazılmaya başlamış, rakamlar bazen Arap, bazen da divan rakamlarıyla yazılmıştır. Ölçü ve tartı birimleri de Tahrir defterlerinde tamamen standart değildi. Bazen aynı eyalet ya da sancak içinde bile farklı ölçü oranlarına rastlanır. Dolayısıyla bu defterlerdeki bilgiler, ancak başlarında yer alan veya o yöreye ait olduğu bilinen kanunnameler ışığında anlaşılabilir. Tahrir defterleri tımar ve arazi meselelerinde temel başvuru kaynağı sayıldığından iki tahrir arasında veya son tahrirlerin ardından meydana gelen anlaşmazlıklarda, problemlerde nişancı tarafından defterde tashihler yapılmıştır. Bu defterlerin devletin bir nevi hazinesi niteliğini taşıdıkları için sıkı koruma altında tutulduğu, defter emininin denetiminde Defterhane 'de saklandığı, işlemlerin de burada yapıldığı bilinmektedir(Öz, 2010: 425-429).

"Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tapu-Tahrir Defterleri Kataloğunda 1110 adet mufassal, icmal, evkaf, piyade, müselleme vb. defter bulunmaktadır. Aynı arşivin Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Defter Kataloğunda büyük kısmı parçalar halinde 851 adet mufassal, icmal, evkaf vb. tahrir defteri muhafaza edilmektedir. Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğunda da klasik tahrir ve avârız tahrir defterleri vardır. Ayrıca Kâmil Kepeci Tasnifinde çok sayıda mücmel avârız hane defteri mevcuttur. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 203 mufassal, 162 icmal ve elli bir evkaf defteri bulunmaktadır. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet yazmaları arasında da mufassal, icmal ve evkaf defterlerine rastlanır. Özellikle son tahrirlere ait defterler bazen çok geniş bölgeleri kapsadığından birden fazla cilt halinde muhafaza edilmektedir" (Öz, 2010: 425-429).

XVI. yüzyıl sonlarına doğru savaşlar, Celâlî isyanları ve karmaşa ortamında halk ve tımar sahipleri kötü duruma düşmüş, köylüler yurtlarını terk etmişler, ateşli silâhlar ortaya çıkmış, merkezi hazine gelirlerinin arttırılması ihtiyacı gibi nedenlerle tımar sistemi önemini kaybedince, tahrir usulü de yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Bunun neticesinde Avârız vergisi öne çıkmış, tımar olarak tasarruf edilen mirî arazi, mukâtaa haline gelmiştir. Bu tahrir ve evkaf defterlerinden başka, ayrıca birde bunlardan ayrı bir teşkilata sahip yaya ve müselleme defterleri vardır. 1620'den sonra avârız defterleri daha kapsamlı hale gelmiştir. Bundan maksat, avârız yükümlülüğünü bir bölgedeki bütün vergi mükelleflerine âdil biçimde yaymaktır. 1616 tarihli Halep defteri en erken tarihli defterlerdendir. Mufassal avârız defterleri esas olarak yerleşim birimlerindeki haneleri kayda geçirmiştir. Yaklaşık iki yüz elli sene sonra, Tanzimat dönemi öncesinde II. Mahmud'un kurduğu yeni ordu için asker tedariki için erkek nüfusun tespit amaçlı, geniş çaplı nüfus tahrirleri yapılmıştır. Bu tahrirlerde erkek nüfus yaş ve fiziksel görünüm gruplarına göre tespit edilmiş ve kütük defterlerine kaydedilmiştir. Bu gelişme ileride modern nüfus sayımlarının başlangıcını oluşturacaktır. Ayrıca Tanzimat'tan sonra temettuat denilen mal ve varlık sayımlarını içeren defterlerin hazırlandığı bilinmektedir(Öz, 2010: 425-429). Bu çalışmada Tımar sistemi ile Yaya ve Müselleme teşkilatının tarihçesini ve işleyişini kısaca anlattıktan sonra, birbirlerine benzeyen, ayrılan ve ortak yönlerini karşılaştırmaya çalıştık.

2. TIMAR SİSTEMİ

Timar sistemi, Osmanlılara Selçuklulardan geçtiği için öncelikle ikta sisteminin doğuşu ve gelişiminden bahsetmek gerektiği kanaatindeyiz. Arapça ikta kelimesi sözlükte “kesmek, ayırmak” anlamında kat kökünden gelmektedir. Terim olarak devlet başkanı veya onun adına yetkililerin, özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla, maden ocağı vb. tabii kaynaklarını mülkiyet, işletme veya faydalanma hak ve imtiyazlarını ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun kişilere verilmesidir. İkta yetkisi yürütme erkine aittir. İktanın gerçekleşmesi için siyasi otorite tarafından yapılması gerekir (Turan, 1977: 949-959; Turan, 1993: 69-91; Demirci, 2000: 43-47). Bu durumda Bütün devletlerde ikta usulü çok eskiden beri vardı. Bir memleketi alan hükümdar oranın topraklarını kumandanlarına hizmet karşılığı verirdi. Onlar da bunu subaylara ve askerlere dağıtırdı (Uzunçarşılı, 1988a: 1-4; Aktan, 1986: 165-173). Fakat kurumsallaşması belki daha geç olmuştur.

Eski Türklerde bir kısmı yerleşik de olsa toprak mülkiyeti ile ilgili kendilerine ait adetler mevcuttu. Türkler tamamen yerleşik hayata geçtikten sonra işledikleri topraklar özel mülkiyet ve cemaat mülkiyeti olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Bu özel mülkiyet sahibi tam manasıyla kendine mal edinir, ölünce oğullarına miras kalır, varis olmazsa cemaate kalırdı. Cemaat mülkiyetine ait olan arazi ise belirli parçalara bölünerek bir kira karşılığında şahıslara geçici olarak verilir. Bu topraklar kiracılar da değişik yerlerde toprak, su ve ekim şartlarına göre değişirdi. Bu sistem gittikçe cemaat mülkiyetinden ferdi mülkiyete doğru bir gelişme de gösteriyordu. Diğer taraftan Selçuklularında mensup olduğu etnik guruptan olan bugünkü Türkmenistan Türkmenlerinde, toprakların ferdi mülkiyet ile birlikte cemaat mülkiyeti esasına göre bir hukuki duruma tabi olması ve Anadolu dışında bulunmaları, Selçuklu miri sisteminin menşeiini açıklamak bakımından çok önemlidir. (Turan, 1993: 69-91) Aslında aşağı yukarı Eski Türklerde de ikta sistemine çok benzeyen bir sistem varmış, Selçuklular bunu zaman ve zemine uygun olarak kendi dönemlerine uygun hale getirerek geliştirmişler, Osmanlılar zamanında daha da geliştirmişler.

Araplarda İslâmiyet'ten önce toprakların ve tarıma elverişli yerlerin azlığı nedeniyle Kuzey Arabistan'da iktâyâ rastlanmaz. Güney Arabistan'da Maîn Devleti'nde araziler kabile reislerine Sebe Devleti'nde askerî hizmet karşılığı komutanlara ve Himyerîler'de savaşta ele geçen topraklara onları işleyebilecek köylülere verildiği bilinmektedir. Turan, 1993: 69-91; Uzunçarşılı, 1988b: 507-509; Demirci, 2000: 43-47). İslam Devletinin asıl etkilendiği Bizans'ta da durum aynıydı. Sâsânî hükümdarları, Hîre'de hüküm süren Lahmî krallarına bazı yerleri iktâ olarak vermiştir. Bizans'ta da VI ve VII. yüzyıllarda devletin arazileri icar, satış ve iktâ yoluyla özel mülk sahiplerine gelmişti. Hz. Muhammed çok sayıda kişiye değişik sebeplerle iktâ vermiştir. Bu iktâların bir kısmı kalpleri İslâm'a ısındırılacaklara verilmiş, bir kısmı da toprakların daha verimli hale getirilmelerini sağlamak amacıyla yapılmıştır. Hz. Peygamberin çok yaygın şekilde ikta ettiği bilinmektedir. Komşu devletlerden ve kabilelerden gelen elçiler Hz. Peygamber'den bölgelerindeki bazı yerlerin kendilerine verilmesini istemişler. O da onlara o yerleri vermiştir. Hz. Peygamber iktâyâ İslamı yaymak ve ölü arazileri canlandırmak için yapmıştı (El- Belazuri, 1987: 16, 17, 18, 28; Turan, 1977: 949-959; Turan 1993:69-91; Demirci, 2000: 43-47).

Hz. Muhammed'in kendi dönemindeki ona has uygulamalarından sonra, Hz. Ebû Bekir döneminde Müccâa b. Mürâre el- Hanefî'ye Yemâme'de bir bölge iktâ edilmiş, bir başkasına verilecek diğer bir iktâ da, Hz. Ömer tarafından engellenmiştir. Hz. Ömer ayrıca üç yıl içinde getirilmeyen arazileri geri almıştı. Ebû Ubeyd, Hz. Osman'ın bu iktâları üretimi arttırmak amacıyla yaptığı, bu iktalardan da büyük gelir elde edildiğini belirtmiştir. Hz. Ali de Hz. Osman'ın aksine Hz. Ömer gibi ikta hususunda çekingen davranmıştır (Turan, 1977: 949-959; Turan, 1993: 69-91; Demirci, 2000: 43-47; Gözübenli, 2000: 49-52). Hz. Muhammed'den sonra da, Emeviler ve Abbasiler döneminde ise bu sistem aynen devam etmiştir. Özellikle Abbasilerde iktaların kumandanlara verildiği görülür. Ancak her dönemde arazilerin ihya edilmesi için ilim adamlarına, şair ve fakihlere de geçimlerini temin etmek için ikta verilmiştir. Bazen de, Bizanslılar ve Hazarlar'ın tehditlerine karşı sınır boylarındaki şehir, köy ve ribâtlara asker ve sivil nüfus yerleştirmek amacıyla ikta verilmiştir. Büveyhiler döneminde askerî ikta uygulanmıştı. Selçuklular da askerî ikta sistemini daha düzenli ve yaygın bir şekilde uygulamışlardır. Bu yönden iktanın Selçuklu tarihinde önemli yeri vardı (Turan, 1977: 949-959; Turan, 1993: 69-91; Uzunçarşılı, 1988a: 1-4; Demirci, 2000: 43-47).

Moğol istilâsından sonra ikta sisteminde büyük değişiklikler oldu. İktaların büyük bir kısmı kalmıştır. İktalar o dönemde sadece emeklilik geliri olarak verilmiştir. Gazan Han, Moğol istilaları ile gelirin düşüşünü durdurmak amacıyla bazı tedbirler almış ve ikta sistemini yeniden canlandırmıştır (Spuler, 1957: 444-445; Turan, 1977: 949-959; Turan, 1993: 69-91; Demirci, 2000: 43-47). Hindistan'daki Türk Devletlerinde daha çok “câgîr” olarak adlandırılan ikta sistemi uygulanmıştır. Delhi sultanları ve Bâbürlüler zamanında da “câgîr” uygulanmıştır. Mısır'da iktâ ve damân (damân sistemi vergi toplamak içindir) uygulamaları askerî

hizmet karşılığı değildi, vergi toplamak ile sınırlıydı. Fatımi iktaları ise idari görevli kadınlara, büyük emirlere verilen iktalardı. Eyyübilerde ise Selahaddin Eyyübi Mısır'a geldiğinde Fatımi ikta sistemiyle karşılaşmıştır. O, Fatımi iktasından yararlanmakla birlikte, Selçuklulardan Zengilere geçen askeri iktayı Mısırda uyguladı. Selahaddin Eyyubi aynı uygulamayı daha sonra Suriyede de devam ettirdi. Memlukler ise ikta sistemini Eyyübilerden almışlardır. İlk dönem Memlük iktaları Eyyübî iktaları ile aynı idi. Memlük emirleri iktalarını çoğunlukla vekilleri vasıtasıyla işletiyorlardı. İkta sahibi gelirin ancak üçte birini alabilir, geri kalanı askerlere dağıtırdı (Turan, 1977: 949-959; Turan, 1993: 69-91; Demirci, 2000: 43-47)

Endülüs'te ise ikta sistemi Doğu İslâm dünyasındakine benzer bir şekilde uygulanmıştır. Burada askeri iktalar daha erken başlamış, kumandanlar araziye işletmiş, bir kısmını merkeze vererek, diğer kalanla askeri hizmetleri yerine getirmiştir. Mağribde ise ikta sistemi, Muvahhidler zamanında başlamış, daha sonra Meriniler, Sa'diler ve Filâliler tarafından devam ettirilmiştir (Turan, 1977: 949-959; Turan, 1993: 69-91; Demirci, 2000: 43-47).

Büyük Selçuklularda askeri ikta usulünü ilk defa ortaya koyan ve uygulayan Nizamülmülktür. Gerçekten İslam dünyasına ait olan ikta sistemi Selçuklular döneminde Türk askeri ve idari usullerine göre tamamıyla yeni bir mahiyet almıştı. Nizamülmülkü'nün bu ikta usulü bundan sonra bütün Türk devletlerinde uygulanmıştır. Ondan önce böyle küçük topraklar halinde iktalar yoktu.

Topraklar Abbasiler döneminde olduğu gibi büyük parçalar olarak emirlere ikta olarak verilir, fakat ordu mensuplarına verilmezdi. Selçuklulara kadar Samanoğullarında, Gaznelilerde ve Saffarilerde askerlere maaş veriliyordu. Sultan Melikşah Nizamülmülkü'nün yetkilerini artırırken iktalarını artırmıştır (İbn. Esir, 1987: 83; Ravendi, 1999: 128; Turan, 1980: 312-313; Köprülü, 1986: 100-101; Uzunçarşılı, 1988b: 507-509; Kucur, 2000: 47-49).

Kılıç Arslan ise Erzincan köylerini emirlerine ikta etmiştir (Turan, 1993: 486). AlâeddinKeykubad Kemaleddin Kamyar'a Sivas'a bağlı Zara'yı ikta olarak vermiştir. (Turan, 1988: 76;İbn. Bibi, 1996: 290). Selçuklu İmparatorluk topraklarına yayılmış bulunan ve eyalet askerlerini oluşturan, ikta sahiplerinden meydana gelen büyük süvari kuvvetleri vardı (Ortaylı, 2008: 103; Yazıcı, 2005: 379). Nizamülmülk Siyasetname (Nizamülmülk, 1995: 58, 144, 187, 255) adlı eserinde "ikta sahipleri ve onların halka nasıl muamele ettiklerinin tetkiki " adlı bir fasıl da ikta ile ilgili geniş açıklamalarda bulunmuştur. Anadolu Selçuklu devletinin Moğollar tarafından istilasıyla ikta sistemi yıkılmış, fakat beylikler tarafından muhafaza edilerek, Osmanlıya Timar olarak geçmiştir. Timar ise Farsça bir kelimedir, iyilik yapmak, bağışlamak, lütuf, cömertlik, yardım anlamlarına gelmektedir. Türkçe'de dirlik (dirilik) ile eş anlamlı kullanılan timâr (Timar) kelimesi sözlükte "bakım, ilgi" anlamına gelir. Terim olarak, Osmanlı merkez vilâyetlerinde hem süvari birliğini hem de askerî-idarî teşkilatı desteklemek amacıyla yapılan bir tahsisattir.

Timar sistemi, Osmanlı imparatorluğunda sadece askerî idarî teşkilâtlanma değil, aynı zamanda mîrî arazi sisteminin işleyişinde, köylü-çiftçilerin ödeyecekleri verginin belirlenmesinde önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Timar sistemiyle ilgili belgeye dayalı ilk atıf Orhan Bey dönemine kadar gitmektedir. Osman Gazi'nin kumandanlarına dağıttığı timarlar daha ziyade yurtluk (geniş arazi) şeklinde veya "ülke" (arazi, toprak) tarzında idi. Ülke veya yurt terimleri, Osmanlılar'ın yönetimine geçtikten sonra aynı bölgelerde kullanılmaya devam etmiştir (Mustafa Nuri Paşa, 1992: 138,150; Turan, 1977: 949-959; Köprülü, 1986; Barkan, 1974: 286- 333; Shaw, 1994: 72-73; İnalçık, 2012: 168-173) . Bununla beraber Selçuklu yönetimindeki İran'da ve Memlük yönetimindeki Mısır'da da Osmanlı timar sisteminin belirli temel özellikleri görülebilmektedir. Çünkü Osmanlılarda anahatlarıyla kendinden önceki Türk devletlerinden özümseyerek almışlardır.

Yukarda belirttiğimiz gibi, Anadolu Selçuklu devletinin Moğollar tarafından istilasıyla ikta sistemi yıkılmış, fakat beylikler tarafından muhafaza edilerek, Osmanlıya Timar olarak geçmiştir. Diğer taraftan İranda da Gazan Han döneminde Moğol askeri teşkilatı temelinde Selçuklu tarzında askeri iktası kurulmuştur. Tabii olarak ikta sistemi Osmanlılarda çok daha fazla gelişmiştir. İlk Osmanlı sultanları devleti sağlam temellere oturtabilmek için çeşitli kişi ve zümrelere mülk verirdi. Mesela Rumeli'yi fetheden kumandanlara hudut boylarında araziler verilmiştir. II. Murad dönemindeki timar icmal defterlerinde Osmanlı Timar sisteminin bütün kuralları belirtilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda Anadolu ve Rumeli topraklarında özel mülkiyet yoktu, ülke toprakları tamamen devletindi. (BOA, YB. 04, 1/1; BOA, AE. SAMD. I., 1/12; BOA, İE.TZ. 1/3; BOA, A. MKT. DV., 1/43; Mustafa Nuri Paşa, 1992: 138,150; Turan, 1977: 949- 959; Köprülü, 1986: 126n; Turan, 1993: 69-91).

Çoğu zaman köylüler ile Timar sahipleri arasındaki ilişki her an bozulabilirdi. Reyanın sipahiye karşı hakkı kanunnamelerle belirlenmesine rağmen, her iki taraf da kendi menfaatini düşünüyor ve sorumluluklarından kaçınıyordu. 18. Yüzyılın başlarından itibaren Timar sistemi giderek zayıflamaya başladı. Nizamnamelerle bazı tedbirler alındı fakat fayda vermedi, böylece Timar sistemi tarihe karıştı (Barkan, 1974: 286- 180- 333; Shaw, 1994: 72-73; İnalçık, 2012: 168-173).

Timar sistemi Osmanlıda üç önemli fonksiyon icra eder. Birincisi, askeri fonksiyon, devlet, Timar sayesinde toplanması zor olan büyük miktardaki vergi toplanıyor ve hiç harcamaya yapmadan muazzam bir ordu hazırlanıyordu. İkinci fonksiyonu, devlet, ülkenin her tarafında hâkimiyetini bu askerlerle sağlıyordu. Üçüncü fonksiyonu ise mali yönüdür, o dönemin şartlarından dolayı ülkenin tamamında mali bir teşkilat kurması mümkün olmadığı için devlet, eyaletlerden toplanacak vergileri bu sayede rahatça topluyordu(Kılıç, 2017: 105-139; Mustafa Nuri Paşa, 1992: 138,150; Köprülü, 1986: 126n; Turan, 1993: 69-91).

Dirlikler, Has, Zeamet, Timar şeklinde üç ana guruba ayrılır. Has, Dirlik sistemi içinde en büyük gelir grubunu içeren araziler olan hasların yıllık geliri (öşür ve haraç toplamı) 100.000 akçeden fazla olan dirliklerdir. Bu tür arazilerin vergileri, padişah ve yakınları, vezirler, kethüda, voyvoda veya emin adı verilen kimselere verilirdi. Zeâmet adı verilen dirlik arazileri yıllık gelirleri 20.000-99.999 akçe arasındaki arazilerdir. Zeametler alay beyi, Timar defterdarı, Timar kethüdası, divan kâtip ve çavuşları ile müteferrikaları, defter emini ve bazı defterhâne çalışanları gibi orta dereceli devlet memurları, yörük beyleri, müsellemler beyleri ile beylerbeyi ve sancak beyi oğullarına verilirdi. Timar ise, Osmanlı dirlik sisteminin esasını ve ana bölümünü, ekonomik ve askeri yapının da temelini Timar oluşturmaktaydı. Yıllık öşür veya haraç geliri 20.000 akçadan az olan arazi parçalarının bir hizmet karşılığında bir veya birkaç kişiye bırakılmasıdır (İnalçık, 2012: 168-173).

3. YAYA VE MÜSELLEM TEŞKİLÂTI

Ortaçağda Büyük Selçuklular Ön Asya'nın en büyük ordulardan birine sahipti. Türk ve çeşitli milletlerden meydana gelen ordu, sultanı ve sarayı korumakla görevli saray gulâmları ve hassa ordusundan oluşuyordu. Küçük yaştan itibaren uzun süreli bir eğitim gören saray gulâmları yılda dört defa maaş alırdı. Saray en büyük gulâm yetiştirme merkeziydi. Gerekli zaman halktan haşer veya kaşer denilen ücretli asker de toplanıyordu. Gulâmların sayısı yaklaşık 4000 kadardı. Selçuklu askerlerinin savaşçı kısmını Hassa Ordusu oluştururdu. Türkler'den ve muhtelif unsurlardan toplanan, isim ve künyeleri divan defterlerinde kayıtlı bu ordu normalde başşehirde bulunurdu. Sâlâr denilen kumandanları doğrudan sultanın emrindeydi. Divan sicillerinde kayıtlı süvari kuvvetlerinin sayısı 46.000 idi. Böylesine büyük bir dâimî orduyu beslemek hazineye ağır yük getirdiği için sultanlar eyalet veya bölgeleri iktâ olarak bağışladılar(Merçil, 2009: 389-396; Kafesoğlu, 1966: 353-416; Köymen, 1992: 233,238-239).

Geçmiş Selçuklulara kadar uzanan Yaya ve Müsellem teşkilatı, Osmanlılarda Orhan Gazi (1324-1362) döneminde kurulmuştur. Selçuklularda olduğu gibi, aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ilk maaşlı hassa kuvvetleri olarak bilinen Yaya ve Müsellem, ocaklar şeklinde teşkilatlanmış ve savaş zamanında orduya katılan, barış dönemlerinde ise tasarruf ettikleri çiftlikleri ekip biçen askerî bir sınıfa oluşturuyordu. Kaynağını önemli ölçüde Yörükler ile Türk köylülerinin oluşturduğu Yaya ve Müsellem, kendilerine tahsis edilmiş olan çiftliklerde, yaya-müsellem ve yamaklardan müteşekkil ocaklar halinde teşkilatlanarak bütün Anadolu ve Rumeli'ye yayılmışlardır. Yeniçeri Ocağı'nın teşekkülünden sonra hukukî statülerinde yeni düzenlemeler yapılan bu teşkilat, vergi muafiyeti ve elde ettikleri bir takım avantajlar ile birlikte ordu içerisindeki aktif konumlarını kaybetmiş, eyalet askerleri arasında daha çok geri hizmette değerlendirilmiştir(Kaldy-Nagy, 1996: 95-103; Akdağ, 1979: 410-415; Arıkan, 1958; Arıkan, 1966; Arıkan, 1983: 175-201; Doğru, 1990: 1-8; Uzunçarşılı, 1988:a 1-5; Beydilli, 2013: 450-462).

Yaya ve Müsellemelerin tasarruf ettikleri çiftliklere karşılık vergi ödeme yükümlülüğü yoktu. Raiyyet rüsumu, bağ ve bahçeden alınan ürün vergileri, avarız-ı divâniye, Resm-i otlak, Resm-i ağnam gibi vergilerden muaf idiler. Diğer taraftan ödemek mecburiyetinde oldukları vergilere gelince örfî vergilerden Rusum-u niyâbet ki çoğu asayişle ilgili ve vatandaşın mal, mülk ve davarına zara veren kişilerden alınan, bâd-ı heva denilen vergileri ödeme mükellefiyeti vardı. Ayrıca sipahi toprağında toprağı işlemeleri karşılığında dönüm resmini ve mahsulün öşrünü sipahiye verirlerdi. Bunlardan başka bağlı buldukları teşkilatta mahsülden ödedikleri resm-i galle ve savaşa katılmayanların ödedikleri bedel akçesi gibi bir takım vergileri ödeme yükümlülükleri de bulunuyordu. Birincisi her yıl ödenirken, ikincisi gerektiği zaman ödenirdi. Müsellemelerin vergi muafiyeti ile ilgili Sultan Murad'ın emri şöyledir: "Sultan Murad, Edirne'den ulemâ ve fukarâyı cem edip, getirdip, ziyafet edip, akçeler ve filoriler üleştirip, evvel aşını kendi eliyle üleştirdi. Ve çırağını dahi kendi uyardı. Ve yapan mimara dahi hil'atler gey(dir)di. Ve çiftlikler ata etti. Ol

kasabanın halkını avarızdan mu'âf ve müsellemler kıldı." (Mehmed Neşri, 1987: 605; Hoca Sadettin Efendi, 1992: 166; İsmail Hakkı, 1988b: 507-509; Uzunçarşılı, 1988a: 1-4; Arıkan, 1983: 175-201; Doğru, 1990: 21- 23; İnalçık, 1959: 575-610).

1450 lere kadar savaşlarda muharip unsur olarak görev yapan Yaya ve Müsellemler, İstanbul'un fethinden sonra savaşçı özelliklerini kaybedip daha çok yol, köprü ve kale inşaatı, nakliyat, tersane ve madencilik alanlarında geri hizmetlerde çalıştırılacaklardır. İdris-i Bitlisî yayaların görevleriyle ilgili olarak " Hepsi genç ve cesur olan yayalar tehlikelere korkusuzca atılır. Sultanın bir sefere teveccühü esnasında, mücahidler ordusunun tehlikeli mahalden geçişi sırasında geçilmesi zor olan geçitleri ve yolları ordunun geçişi için bunlar düzenlerler, nehirler üzerine köprü yaparlar ve sağlam bendler oluştururlar. Ordunun su ve ot açısından zor durumlarda kaldığında, kuyu kazarlar ve lüzumu halinde kanal kazarak su getirirler. Ordunun ihtiyacı olan otu kısa sürede temin ederler. Hisarların tamiri ve yenilenmesini anında yaparlar, zaruret halinde binaların tahribi ve hendeklerin doldurulması yine bunların görevleri arasındadır. Ayrıca kale yapımında da vazifelendirilirler. Çarpışma anında düşmanın kılıcı ve dövücüleri top, mancınık vb. karşısında sabırlıdır. Bu cemaatin sayısı ekseriyetle, sefer ve savaşın gerektirdiğine göre, on bin, yirmi bin arasında değişir..." şeklinde söz eder. Ayrıca müsellemlerin de el emeği ile ordunun iaşesinin bol olduğundan bahseder. Aynî Ali Efendi ve Ömer Avnî Efendi, Anadolu piyâde ve müsellemleri ile ilgili verdiği bilgilerde, onların top çekmek, yol açmak, zahire getirmek gibi seferlerdeki görevlerinden bahsederler. Müsellemler ve yaya ocaklarının yardımı olmadan en iyi ordunun bile hareket kabiliyeti ve çarpışma gücü, yollar ve takviyede ortaya çıkan problemleri ortadan kaldırmadan başarılı olması mümkün değildi. Çünkü Yaya ve Müsellemler başlangıçta ilk düzenli askeri teşkilatı oluşturuyorlardı, sonraları ise, geri hizmete alınınca yol ve köprü yapımı, top çekme, kale tamiri, cephane nakli, kalelere zahire taşıma gibi ordu için çok gerekli işler yapmışlardır(Akdağ, 1979: 104-106; Emecen, 2013: 354-356; İdris-i Bitlisî, 2013: 51-52). Uzunçarşılı, 1988a: 507-509; Emecen, 1989: 144-145; Emecen, 2013: 310-311; Bıyık, 2016: 8-10; İnalçık, 1996: 102; Uzunçarşılı, 1951: 381-399).

Müsellemler ve yayaların yamaları ile birlikte tasarruf ettikleri çiftliklere ocak adı veriliyordu. Buradaki her bir birimin toplam nefer sayısı birbirinden farklı olabiliyordu. Yayalar için ocak, bir yaya ve bir yamaktan oluşabiliyor, aynı durum müsellemler için de söz konusuydu. Daha sonraları ise 15. Yüzyılda Yaya ve Müsellemler defterlerinde ocak nüfusu 2-4, Süleyman kanunnamesinde 6-7, 16.asır defterlerinde 4-15 kişi olarak kaydedilmiştir. Ancak 16. yüzyıl defterlerinde nareside(küçük çocuklar) ile mücerredler de kaydedilince bazı ocaklardaki nüfus 40-50 kişiye kadar yükselmiştir. Çocukların kaydolmasının sebebi ise ifade edilir: " Adı defterden çıkmasun deyu" üç yaşındaki çocukların bile babaları yerine kayd olundukları vakidir. Şurası muhakkak ki ufak yaşında kimselerin yaya ve yamak kaydedilmeleri hizmete yarar hale gelinceye kadar yerlerine bedel göndermelerleriyle kabildir." (Arıkan, 1966: 17). Mesela 25-30 müsellemler veya 25-30 yaya bir ocak oluşturduğu zaman 30 kişiden sadece beşi sefere çıkardı ve bunlara eşkinci denirdi. Ancak bunlar hiçbir zaman aynı anda sefere çıkmaz nöbetleşe sefere çıkarlardı. Geriye kalan 25 kişiye yamaklar(yardımcılar) denir ve görevleri sefere çıkan eşkincileri beslemektir. Herbiri eşkinciye 50 akçe vermek mecburiyetinde olup buna karşılık avariz-i divaniye vergisinden hazinece muaf tutulurlardı. Atlı olarak sefere katılan müsellemlerin yayalara nazaran daha çok imkâna sahip olması, piyadelerin müsellemlere geçmelerinde etkili oluyordu. Bazanda yayalar müsellemlere geçiriliyordu. Mesela II. Murad'ın hükümdarlığı döneminde Düzmece Mustafa isyanında, Rumelili yayalar müsellemlere dönüştürülmüştür. Bu olayı Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihan-nüma'sında şöyle anlatıyor: "Andan İzmir oğlu Cüneyd Bey vardı. Anı dahi vezir kıldı. İzmir oğlu tedbîriyle Rumeli'nin yayasını müsellemler kıldı. Ba'zını ba'zına harçlıkçı etti. Şimdi dahi çeriye giden kişiye ellişer akçe harçlık verirler". Yine Anonim Tevârih-i Al-i Osman'da da benzer ifadeler vardır: "Heman kendü halkı ve hem karındaşı Hamza Beğ kaldı. Naçar olup kendüler dahi muti' oldular. Mustafa dahi Bayezid Paşa'yı vezir idindi. İzmir oğlu Cüneyd Beğ dahi Mustafa'ya dönmüşdi. Hem Mustafa dahi Rumeli'nin yayasını müsellemler itdi. Bazısına ellişer akça harçlık verdiler. Şimdiki halde dahi bu müsellemler kim vardur ol zamandan berü kaldı kim beş yaya biriküp birisin reis idüp girü kalanı ellişer akça virmek andan kalmıştır." Benzer ifadeler Aşık Paşa'da ve Lütü Paşa'da da vardır. Neşri, Karesi vilayetinin nasıl müsellemler olduğunu şöyle anlatır: "Rivâyet olunur ki, çünkü Karasi vilâyeti'ye müsellemler oldu, Karasi - oğlunu dahi hisardan âmânla çıkarub, Bursa'ya gönderdiler. İki yıl diri olub, âhir taundan vefat itdi. Andan Orhan Gazi ulu oğlu Süleyman Paşa'yı getürdüb Karasi ilini ana mansıb virüb kendü yine Bursa'ya geldi". 15. Yüzyılda Yaya ve Müsellemler ocak nüfusu 2-4, 16. yüzyılda ise 4-15'e çıkmıştır. Deftere Sagır ve nâ-reside olarak kaydedilen yaş küçük çocuklar ve bekârlarla birlikte sonradan bazı ocakların nüfusu 40-50'ye kadar yükselmiştir(BOA, TT. d, 458: 4,5,6,12; BOA, YB. 04, 1/1; BOA, AE. SAMD. I., 1/12; Neşri, 1987: 167, 557; Giese, 1992: 61; Aşık Paşa zade Tarihi, 1332: 96-97; Atik, 2001: 174; Arıkan, 1983: 176; Emecen, 2013: 354-356; Palmer, 2005: 489, 503, 505; Kaldy-Nagy, 1996: 95-103).

Yaya ve Müsellem üzerine çiftlik kaydedilince, sefere çağrıldığı zaman "eşkin" olarak göreve gitmek zorundaydı. Aynî Ali, Yaya ve Müsellemlerin görev ve hizmetlerinden bahsederken; "Anadolu'da piyade ve müsellemler taifesi var idi ki cümle sefer eşer be nevbetlüsü altı bin dokuz yüz nefer olub yamaklarıyla yirmi altı bin beşyüz nefer idi. Beyleri nöbetlülerin sefere ihrac edüb top çekmeğe ve yol ayırtlamağa ve zahire getürmekde hizmet ederlerdi. Rum elinde olduğu üzere bunların dahi müsellemler ocağının çiftliklerinde hâsıl olan terikenin öşür-i resmin ol ocakda nöbetlülük olan Yaya ve Müsellem alub sefer hizmetin eda ederlerdi. Şimdiki halde Yaya ve Müsellem taifesi ref olunub cümlesi reaya kayd olunmuşdur ve çiftlikleri zeamet ve Timar bağlanub hala züema ve erbab-ı Timar ve kapudan paşa ile derya seferine memurlardır" şeklinde ifade etmektedir. (Arıkan, 1983: 175-201; Bıyık, 2016: 10). Çiftlik tasarrufu ırsî bir özellik taşıyordu. Genellikle, çiftliğe adını veren yayanın çiftliği en son tasarruf eden kişinin dedesi, babası veya kardeşi gibi yakın akrabası olduğu görülmektedir. Çiftlik sahibi olarak görevlendirilen yaya, ocak gelirinin bölünmemesi için yamaklarını yakın çevresinden, yetişkin olmayan oğullarından seçiyordu. Yamak eksikliği olduğu takdirde civâr yerlerin yaya fazlalığından veya başka köylerden de yamak yazılabiliyordu (Naîmâ Mustafa Efendi, 2007: 1260; Uzunçarşılı, 1988a: 328; Arıkan, 1966: 16; Arıkan, 1983: 175-201).

Piyâdeler, müsellemler ve yaya teşkilatının ilk kurulduğu dönemlerde Anadolu'da gönüllü Türkmen yörükler arasından seçiliyordu. Askerî sınıfa dâhil olduktan sonra muafiyet babadan oğla geçer hale geldi. Çiftlik mutasarrıflığında "yaya oğlu yaya" veya "müsellemler oğlu müsellemler" olmasına dikkat edilirdi. Ölen yaya veya müsellemlerin yerine oğulları ya da kardeşleri veya akrabalarından biri geçebilmekte eğer kimse bulunamazsa hâric-i defter haymanadan bu işi yapabilecek nitelikteki kimseler çiftliğe yazılırdı. Bu durum kanunnâmede "Müsellemler ve yaya tayifesinden fevt oldukları takdirce oğullarından veyahut karındaşlarından veyahud gayrı akrabalarından kimleri kalursa çiftliklerine mutasarrıf olub eda-i hizmet ideler ol vakit ki Yaya ve Müsellem çiftliklerinden bir çiftlik bilküllüye mahlûl kalub çiftliğin asıl sahibi akrabalarından kimesne kalmadığı takdirce hizmet-i padişahî muattal kalmamak için haric-i defter haymanadan hizmete kâbil ve kâdir kimesnelere tasarruf itdirüb hizmet itdüreler kendüleri talib ve ragıb oldukları takdirce bu bâbda hilaf-ı emir ve kanun kimesneye cebir ve teaddi olunmaya" şeklinde ifade edilmiştir (Arıkan, 1983, 175-201; Doğru, 1990, 15).

Avnî Ömer Efendi Kanunnâmesi'nde Anadolu'daki Yaya ve Müsellem taifesinin sefere katılan altı bin dokuz yüz nefer olduğunu, bu sayıya yamakların eklenmesiyle toplam neferin yirmi altı bin beşyüz kişiye ulaştığını ifade eder. Neferler tasarruf ettikleri çiftliklerde ürettikleri mahsulün öşür ve rüsûmunu, ocaktaki nöbetli Yaya ve Müsellem sefer hizmetini eda etme karşılığında veriyorlardı. Teşkilatın 16. asrın sonlarında lağv edilmesinden sonra, mensupları reaya statüsüne geçirilmiş ve çiftlikleri zeamet ve Timara bağlanmıştır (Uzunçarşılı, 1951: 381-399; Bıyık, 2016: 10).

Yaya ve Müsellem arasında Hristiyanlara da rastlanmaktadır. "Cemaat-i müsellemler ez piyadegân an karye-i mezkûr (Kızılca derzilü). Hamza veled-i Karlo, piyade, Yusuf veled-i Hamza, Yamak". "Cemaat-i müsellemler ez piyadegân an karye-i mezkûr (Haydarlu). Müsellem Ahad, Fertud, becâyeş Yuvan, atîk-i yaya-başî". Ayrıca Eksamil karyesindeki bıçkıcı müsellemlerin ekserisi Hristiyan veya Hristiyan asıllıdır: "Cemaat- i müsellemler ki bıçkucılardır: Müsellem Tüdurus, mürde, becâyeş Yorgi veled-i o; yamak Kosta veled-i Tüdurus (Arıkan, 1966: 5). Fakat bizim çalışmamız olan Fihrist-i müsellemler-ı livâ-i Ankara'da, BOA, TT. d, 458 de hiçbir Hristiyan müsellemler veya yamağa rastlamadık (BOA, TT. d, 458).

Yaya ve Müsellem, Timarlı sipahilerinin dışında ayrı sancak teşkilatına sahiptiler. Bu durumda bir bölgede iç içe girmiş üç ayrı sancak teşkilatı ortaya çıkmıştı. Bu üç teşkilat kuruluş itibarıyla birbirine çok benzemekle beraber, beylerbeyi teşkilatında birleşmekteydi. Müsellem ve yaya ocaklarının müsellemler sancakbeyi ve yaya sancakbeyi diye adlandırılan kendi komutanları vardı. Ayrıca bunların altında birer Timar sahibi olan çeribaşı ve yayabaşı bulunurdu. Bu duruma göre yaya sancağına bağlı yerlere yayalık yer, müsellemler sancağına bağlı yerlere müsellemlerlik yer, Timarlı sipahi sancağına bağlı yerlere de sipahi yeri denilmekteydi. Hatta ilk defterlerde askeri bir üniteyi belirten nahiye terimi, zaman zaman hem askeri ve hem de kazai bir terim olarak kullanılmıştır (Arıkan, 1983: 175-201; Emecen, 1996: 81-91; Kaldy-Nagy, 1996: 95-103).

Ayrıca 15. Asır defterleri özellikleri itibarıyla dört grupta toplanabilir: 1- Yaya ve Müsellemlerin Timar defterleri içinde ayrı bir bölümde kaydedildiği defterler. 2- Yayaların Timar erleri ve mustahfızlara hâsıl kaydedildiği, bu yüzden Timarlarla müşterek, fakat müsellemlerin müstakil kaydedildiği defterler. 3- Yayaların tamamen ayrı, müsellemlerin ise Timar defterlerinin sonunda ayrı bir bölüm halinde verildiği defterler. 4- Müstakil Yaya ve Müsellem defterleri (Arıkan, 1966: 38; Çalık, 2005: 7).

Yaya ve Müsellemler Timarlı sipahiye bağlı köylerde dağınık bir şekilde yaşamakta idiler. Bununla birlikte Yaya ve Müsellem köyleri de az değildi. Bazı köyler toptan yaya teşkilatına kaydedilmeleri veya Yaya ve Müsellem ocaklarının gelişmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Yaya ve Müsellem ocaklarının gelişmesiyle ortaya çıkan köyler daha çok kişi adları taşıyan köylerdir. Genellikle Yaya ve Müsellem ocakları, ocağın başında bulunan Yaya ve Müsellem adı ile anılmış, ocağın büyüüp gelişmesi sonucu ortaya çıkan köyün de aynı adla anılmasına neden olmuştur(BOA, TT. d, 458; BOA, YB. 04, 1/1; BOA, AE. SAMD. I., 1/12; Arıkan, 1983: 175-201).

Kanuni olarak her müsellemin birer çiftlik yerleri vardır. Kendilerine ait çiftlikten hâsıl olan mahsulden, hububat, bağ, bahçe ve değirmenden öşür ve vergi vermedikleri gibi koyun vergisine de kimse karışmazdı. Çiftliklerinin satılması, tapuya verilmesi kanunlara aykırı idi. Çeşitli sebeplerle boş kalmış veya geliştirilemeyen çiftlikler, padişahın hükmü ile defterlere mevkuף çiftlik olarak kaydedilmekteydi(Arıkan, 1983: 175-201). Nahiyelerin köylerindeki müsellemler ve yamak listesi verilirken mevkuף çiftlikler ve köyün sonunda da ayrıca geniş bir liste ile "mevkuף-ı atık" çiftlikler belirtilmektedir(BOA, TT. d, 458: 4,5,6,7,12).

Tahrir işi çok önemli bir işti. Bu iş için görevlendirileceklerin bilgili, tecrübeli olmasının yanında, rüşvet ve suiistimale karşı güvenilir kimseler olmasına dikkat edilirdi. Çoğunlukla ulemâ, nüfuzlu beyler ve kadılar tahrir emini olarak tayin ediliyordu. Tahrir işlemi esnasında, çiftliklerde tespit edilerek deftere kaydedilmiş olan mevcut müsellemler -yamak ve sair unsurlardan oluşan nüfus dışında, "gâib" ve "mürde" olanlar da kaydedilmiştir. Ocak halkından olmakla beraber, tahrir esnasında bulunmadığı için mürde yazılanlar, "atık" ve "cedid" olarak iki kalemde belirtmek suretiyle, hem önceki tahrirde, hem de yeni yapılan tahrirde bulunamayanlar ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Ek olarak verilmiş olan listelerde aynen aktarılmış tahrir esnasında bulunmadığı için mürde yazılanlar, "mürde-i atık" ve "mürde-i cedid" olarak iki kalemde belirtmek suretiyle, hem önceki tahrirde, hem de yeni yapılan tahrirde bulunamayanlar ayrıntılı olarak tespit edilmiştir(BOA, TT. d, 458, s.7,8,10,15, 17). Ayrıca tahrirde gâibler de belirtilmiştir. Fakat gâibler iki türlü idi, birisi kesin kayıp diğeri bulunma ihtimali olan kayıplardı. Kat'î kayıp yayaların yerine ocakta bulunan yayalardan birisi tayin olunur, çiftlik onun üzerine kaydolunur, hizmetten o sorumlu tutulurdu. Eğer kaybolan yayanın gâibliği kat'î değilse, sancak-beyi üzerine kayıtlı ise sancak-beyi, yaya-başı üzerine kayıtlı ise yaya-başı bulup nöbetinde sefere eşirtmekle yükümlü idiler(BOA, TT. d, 458: 7,8,10,15, 17,35,45,56; Arıkan, 1966: 22; Fekete, 1947: 299-328).

Osmanlı devletindeki müsellemlerin toprak tasarruflarını genel olarak üç gruba ayırabiliriz. Anadolu müsellemleri, Rumeli müsellemleri, Reayalı müsellemler. Anadolu müsellemlerinin toprak tasarrufu: yasal olarak her müsellemin birer çiftlik yerleri vardır. O çiftlikte hâsıl olan mahsulden; hububat, bağ ve değirmenden kimseye öşür ve vergi vermedikleri gibi koyun vergisine de karışmazlardı. Çiftliklerin satılması, tapuya verilmesi kanuna aykırı idi. Müsellem ve yamaklar devlete karşı sorumluluklarını ortaklaşa nöbetle yaparlardı. Rumeli müsellemleri üç gruba ayrılırdı: 1-Yayadan yazılma müsellemler: Kuruluşları bozulmadan yayadan müsellemlige geçmiş gruplardır. 2- Eşkinci müsellemler: Baş müsellemlerin gösterdikleri yararlılık karşısında veya ihtiyaç sebebiyle devlet tarafından ikişer üçer ocak ve çiftlikleri birleştirilerek eşkinci müsellemler sınıfı meydana gelmiştir. 3- Harçlıklı müsellemler: Eşkinci müsellemler gibi bunarda padişah tarafından müsellemler olmuşlardır. Fakat eşkinci müsellemlerden farkları ise toprak tasarruf etmiyor, yamaklarının ellişer akçalık harçlığı ile sefere gitmekteydiler. Reayalı müsellemler: Timarlı sipahide olduğu gibi, eşkinci müsellemler üzerine reaya haneleri kaydedilmişti. Yaklaşık on beş ev olan bu reaya, koyun resmi dâhil, öşür ve vergilerini eşkinci müsellemlere veriyordu(Aşık Paşa zade, 1332: 96-97; Arıkan, 1983: 175-201).

Yaya ve Müsellemler Yavuz Sultan Selim'in Mısır, Suriye, İran'a yaptığı seferlerde çok büyük hizmetleri olmuş. Fakat daha sonra artık görevlerini yerine getirmeyecek seviyede bozulmuşlardır. Sultan Süleyman döneminde bozulan eşkinciler yeniden organize edilmeye çalışılmıştır. Fakat bu girişimler geçici bir çare olmaktan öteye gidememiş, sonunda 1582 yılında müsellemler ve yayalar feshedilmiştir. "Ayni Ali'nin 1609'da yazdığına göre Anadolu'daki müsellemler ve yayalar (6900 eşkinci olmak üzere 26500 nefer) tamamen lağvedilmiştir. Girit savaşları esnasında 1650 yılı dolayında "yamak namına donanmaya koşulan yeniçeriler"den söz edilmesi de bu anlamda dikkat çekicidir(Kaldy-Nagy, 1996: 95-103). İncelediğimiz müsellemler defterinde 1568 tarihli olduğuna göre, Yaya ve Müsellem teşkilatının feshedildiği 1582 tarihine çok yakın tarihlidir. Zaman zaman ocakların dağıldığı ve zor durumda kaldığı dönemler olmuştur. Anadolu Vilayetinde son zamanlarda müsellemler ve yayalar kısmen dağılmış geriye ancak bir kaç müsellemler ve yaya ocağı kalmıştı. Sayı azalınca görevlerini layıkıyla yerine getirememektedirler. Çoğu kaçmış olduğundan ve yerlerinde bir kaç kişi kaldığından artık sefer zamanında sultana yeterince hizmet verecek güç olmaktan çıkmışlardır. Bu iki kolun durumu kötü olduğundan Sultan'ın merhamet ve himayesine mazhar olmuş ve

dolayısıyla müsellemler ve yayaların tahririni emir buyrulmuş, yamağı olmayanlara yamak verilmesi, eksik olanların yamaklarının tamamlanması için emir buyurmuşlardır. Tahririn sebebi, ocak kadrolarının bozulması, Yaya ve Müsellemlerin dağılması sebebiyle yeterli hizmetin yerine getirilememesidir. Nüfus hareketlerinin, nüfus artış ve eksilişinin kolay kontrol edilememesi de devamlı Yaya ve Müsellemler teşkilatını olumsuz etkilemiştir(Arıkan, 1966: 15, 39; Kaldy-Nagy, 1996: 95-103).

Ocakların bozulmasının en büyük sebeplerinden birisi de yamak tedarikinin sıkıntıya girmesidir. Çiftliğe yamak bulunamayınca, çiftlik ya mevkufa kaydedilir ya da başka bir ocağa zamime verilir. Orhan Bey zamanında azap ve sipahiler kurulunca Yaya ve Müsellemler, I. Murad zamanında da kapıkulu ocağı kurulunca azap ve sipahiler geri hizmete alındı. Kanuni döneminde Osmanlı ordusunun temelini teşkil eden Tımarlı sipahiler en güçlü haline ulaşmıştı. 16. Yüzyılın sonlarına doğru Tımarlı sipahilerde de aksamalar başlamıştı. Bu seferde Tımarlı sipahiler geri hizmete alınıyordu. Ordu sistemi tamamen bozulunca Tımarlı sipahiler, Yaya ve Müsellemlere ait olan görevlerden, top çekme, kale tamiri, cephane nakli, kalelere zahire taşıma gibi işleri de yapmaya başladılar. Fakat müsellemler 16. Yüzyılların sonlarında dahi özellikle eşkıya faaliyetlerinin bastırılmasında ve diğer seferlerde görevlendirilmişlerdir. Tımarlı sipahiler geri hizmete çekilince Yaya ve Müsellemler tamamen fonksiyonunu kaybetmiştir(BOA, TT. d, 458, s. 7,8,9,12,26,28,35,45; Arıkan, 1996: 27; Doğru, 1990: 50-54; Kaldy-Nagy, 1996: 95-103; Çalık, 2005: 3).

4. SONUÇ VE KARŞILAŞTIRMA

Osmanlı ordu teşkilatını üç kategoride inceleyebiliriz. Birincisi merkez kuvvetler ki bunlar yeniçeriler, Cebeciler, topçular, top arabacıları ve süvarilerdir(altı bölük halkı). İkincisi, Eyalet askerleri; Yaya ve Müsellemler, Tımarlı Sipahiler, Akıncılar, Tabi devlet Askerleri vs. Üçüncüsü ise, Deniz Kuvvetleri. Dolayısıyla, Yaya ve Müsellemler ile Tımarlı Sipahiler, eyalet askerleri gurubundadırlar. Yaya ve Müsellemler ise, savaş süresince ulufe alıp, Osman Bey'in taşrada oturan hassa kuvvetleri sayılıyordu. Aslında Yaya ve Müsellemlerin sanki iki fonksiyonu vardı. Birincisi hassa kuvvetler olmaları, ikincisi ise eyalet askerleri olmalarıdır. Çünkü savaş zamanında kapıkulu askerleri gibi ulufe alıyorlar; savaş olmadığı zamanlarda ise, Tımarlı sipahiler gibi çiftliklerinde ekip biçerek çiftçilikle uğraşıyorlardı.

Tımar sisteminin öncesi olan iktâ sistemi, Yaya ve Müsellemler teşkilatından çok daha eskidir; hemen hemen bütün devletlerde Tımar benzeri teşkilat vardı. Fakat Yaya ve Müsellemler teşkilatı ise Selçuklularda ki sefer zamanında görev yapan haşer veya kaşer denilen asker sınıfının devamı niteliğindedir denebilir. Osmanlı ordusunun insan kaynağı, aşiret kuvvetleri ile köylerde oturan Türk ailelerin gönüllü gençlerine dayanıyordu. Aşiret kuvvetleri hizmetlerine karşılık Tımar alıyor, gönüllü gençler ise savaş süresince ulufe alıyorlar, barış zamanında ise kendilerine gösterilmiş çiftlikleri ekip biçerek buna karşılık devlet hazinesine verecekleri öşür ve resmi kendileri alıyordu. Dolayısıyla, Yaya ve Müsellemlerin başlangıçta maaşları vardı, yeniçeri teşkilatı kurulduktan sonra kesildi, fakat Tımarlı sipahilerde maaş yoktu.

Tımarlı sipahilerle Yaya ve Müsellemler fiziksel görünüm açısından birbirinden farklıydı. Tımarlı olan aşiret kuvvetleri “Kızıl Börk “ giyerken; Yaya ve Müsellemler ise “Ak Börk” giyerek onlardan ayrılıyordu. Çünkü Alâeddin Paşa göre, askeri sınıf ve vezirler, özel kıyafet giyerek halktan ayrılmalıydı. Bu doğrultu da giyecekleri elbise ve başlarında taşıyacakları sarığın biçimi de belli oldu, Tımarlı olanlardan ayrılmış oldular.

Tımarlı sipahilerin asıl görevleri savaş zamanında savaşa katılmak, barış zamanında ise kendi buldukları yörenin asayiş ve güvenliğini sağlamaktı. Tımar sistemine göre Tımar bölgesinde ki halktan vergi toplamak suretiyle, buradan elde ettiği gelire hem kendi geçimini sağlamak, hem de Tımarının büyüklüğüne göre asker yetiştirmekti. Yani devlet reaya denilen köylü halktan her sene alacağı öşür ve resimleri bizzat kendisi tahsil etmeyerek onu askeri hizmete mukabil Tımarlı sipahiye tahsis etmişti. Bu suretle barış zamanında ülkenin asayiş sağlanıyor, savaş zamanında da hazineye yük olmadan ve ayrıca masraf gerektirmeden ordunun er türlü teçhizatı da sağlanmış oluyordu. Yaya ve Müsellemler ise, bir nevi kapıkulu askerleriydi, çünkü kapıkulu askerlerinin görevlerini yapıyorlar, padişahın yanında savaşa katılıyordu. Kapıkulundan farkı ise, barış zamanında kendilerine verilen çiftliklerde ekip biçiyorlardı.

Tımarlı sipâhiler tamâmen Türk soyundan geliyordu. Hatta bu durum Tımarlı sipahi kanunnamesinde özellikle belirtilerek Türk soyundan olmayanların sipahi olması yasaklanmıştır. Bu yasağın kökeninde Tımarlı sipahiliğin Oğuz kabile toplum sistemine dayanan kökenleri olduğu düşünülmektedir. Bu sebepten ötürü sadece nüfus çoğunluğunun Türk olduğu eyâletlerde Tımar ve zeâmet teşkilâtı yapılmıştır. Tımar her eyâlette bulunmazdı. Meselâ Cezâyir, Tunus, Trablusgarb, Mısır, Yemen, Bağdat gibi eyâletlerde Tımar ve zeâmet yoktu. Orhan Bey zamanında yaya yazılabilmek için ön şart Türk çiftçisi olmaktı. Piyâdeler, müsellemler ve yaya teşkilatının ilk kurulduğu dönemlerde Anadolu'da gönüllü Türkmen yörükler arasından

seçiliyordu. Aslında başlangıçta Yaya ve Müsellem teşkilatı da çoğunlukla Türklerden teşekkül ediyordu. Fakat daha sonraları herhalde tercih sebebi olan bu durum terk edilmiş, Yaya ve Müsellemler arasında Hristiyanlara da rastlanmaktadır. Hatta bazı köylerin müsellemlerin tamamının Hristiyan olduğunu da görürüz.

Yaya ve Müsellemler, Askerî sınıfa dâhil olduktan sonra muafiyet babadan oğula geçer hale geldi. Çiftlik mutasarrıflığında "yaya oğlu yaya" veya "müsellem oğlu müsellem" olmasına dikkat edilirdi. Ölen yaya veya müsellemin yerine oğulları ya da kardeşleri veya akrabalarından biri geçebilmekte eğer kimse bulunamazsa hâric-i defter haymanadan bu işi yapabilecek nitelikteki kimseler çiftliğe yazılırdı. Timar sisteminde ise, bir Timar birimi hisse olarak parçalanamaz ve bağışlanamaz ya da bütün halinde bir başka birime katılamazdı. Bir sipahinin oğlu babası hayatta iken –bazı istisnalar hariç- Timar sahibi olamazdı, yani tevarüs yoluyla geçemezdi. Şayet bir Timar oğluna aktarılacaksa kılıç birimi verilirdi ve bir kılıç birimine birden fazla sipahi tasarruf edemezdi. Ancak II. Murad dönemi kayıtlarıyla daha sonraki kayıtlarda görüldüğü üzere uygulamada bir Timar birden fazla sipahiye verilmiştir. Bu durumda sipahiler birlikte veya sırayla sefere çıkabilirlerdi. Osmanlı timar sisteminin Batıda ki feodal sistemden önemli farklarından birisi de miras yoluyla mirasçılara geçmemesidir.

Yaya ve Müsellemler, kuruluşundan itibaren ocak esasına göre teşkilatlanmışlardır. Yani maaşlarına karşılık bir çiftlik tasarruf eden, avarız-ı divaniye ye karşılık yükümlü yutulan, görevleri ve vergi bağışlıkları nedeniyle askeri sınıf sayılan, bir yaya ve bir yamaktan meydana gelen bir birime yaya teşkilatında bir ocak denir. Müsellemelerde aynı kategoridedir. Fakat Anadolu yayaları ile Rumeli yayaları birbirinden farklı idi. Anadolu yayalarında, çiftlik yay adı verilen bir kişi üzerine kaydedilir, devlete karşı o sorumludur. Yaya bu çiftliği yamakları ile birlikte ortaklaşa eşit şartlarda tasarruf etmekte ve devlete karşı görevini de nöbetleşe yapmakta idiler. Bu şekilde ki bir sorumluluk yaya ve yamaklar arasındaki farkı kaldırmış oluyordu. Sefere giden yaya, diğerleri onun yamakları idi. Rumeli yayaları ise, Anadolu yayalarından oldukça farklıdır. Burada ocağa tahsis edilen çiftlik, baş ve yamak hissesi olarak iki kısma ayrılmakta idi. Baş hissesi, ocakta yaya kayıtlı kişiye, yamak hissesi de yamaklara tahsis edilmekteydi. Başta yazılı olan yaya, kanuni olarak bütün çiftliğin sahibi ve sorumlusudur.

Yaya ve Müsellemler, Tımarlı Sipahi teşkilatının dışında ayrı sancak teşkilatlarına sahiptiler. Bu durumda bir bölgede iç içe girmiş üç ayrı sancak teşkilatı bulunmaktaydı. Beylerbeyliğinde birleşen bu üç teşkilat kuruluş itibarıyla birbirine çok benzerler. Yaya ve Müsellem sancaklarında, Timar sancak beylerine karşılık, Yaya ve Müsellem sancak beyleri, subaşlarına karşılık yayabaşı ve çeribaşılar, Tımarlı sipahilere karşılık Yaya ve Müsellemler, cebelülere karşılık da yamaklar bu iki teşkilatın kuruluş kademelerini oluşturuyordu. Bu durumda, yaya sancağına bağlı yerlere yayalık yer, müsellemler sancağına bağlı yerlere müsellemlik yer, Tımarlı sipahi sancağına bağlı yerlere sipahi yeri denmekteydi. Osmanlı idari taksimatı Tımarlı sipahi sancak teşkilatı esaslı üzerine kurulmuştur. Bu yüzden tamamen Yaya ve Müsellemlere tahsis edilmiş köyler dışında, Yaya ve Müsellem genellikle dağınık bir şekilde Tımarlı sipahiye ait köylerde yaşamakta ve toprak tasarruf etmekteydi. Yaya ve Müsellem çiftlikleri adı verilen bu yerler, Tımarlı sipahi toprakları içinde olmasına rağmen Tımarlı sipahi üzerine dirlik olarak kaydedilmemiş, Yaya ve Müsellem toprakları olduğu için, yayalık ve müsellemlik yerlerdir.

Yaya ve Müsellemler, yeniçerilerin kuruluşuna kadar savaş zamanında ulufe alıyor; barış zamanında toprak tasarruf ediyor, çiftçilik yapıyordu. Toprak tasarruf etmesi bakımında Timar sistemine benziyor, fakat ulufe alması bakımından ayrılıyordu. Yeniçerilerin kurulmasından sonra ise, ulufeleri kesilmiş ve buna mukabil muafiyetleri artırılarak askeri sınıfa dâhil edildiler.

Sipahi Tımarları içinde sipahiye gelir kaydedilmiş yerlerde toprak tasarruf eden Yaya ve Müsellemler, hariç raiyyet statüsüne tabi olup, kullandığı yerin öşrünü ve diğer bütün vergilerini sipahiye vermekle yükümlü idi. Reayanın sipahiye verdiği bütün şeri ve örfi vergileri Yaya ve Müsellemler de verir. Yay ve müsellemlerin sipahi Tımarı içinde fakat sipahiye gelir kaydedilmemiş yerlerde toprak tasarrufu ise, bütün çiftlik için yirmi iki, bazen de on iki akça olarak verildiği, on iki akça verilmesinin sebebinin de Yaya ve Müsellemlerin askeri olmalarına bağlandığı görülmektedir. Yaya ve Müsellem yerleri ile sipahi Tımarlarının çoğu zaman birbiri içerisinde yer alması bir takım karışıklıklara sebep olmuştur. Bu yüzden de sipahi ve reaya ile Yaya ve Müsellemler arasında toprak yüzünden sürtüşmeler eksik olmamıştır.

KAYNAKLAR**ARŞİV KAYNAKLARI**

- BOA, YB. 04, 1/1.
 BOA, AE. SAMD. I., 1/12.
 BOA, İE. TZ. 1/3.
 BOA, A. MKT. DV., 1/43.
 BOA, TT. d, 458.

KİTAP VE MAKALELER

- Akdağ, Mustafa, (1979), Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, I-II, Ankara.
- Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (1992), (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul.
- Arıkan, Muzaffer, (1958), H. 867 Tarihli, Ankara Tahrir Defteri, (Açıklamalarla Metnin Tesbiti), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Arıkan, Muzaffer, (1966), XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet), AÜ DTCF, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara.
- Arıkan, Muzaffer, (1983), “Yaya ve Müsellemelerde Toprak Tasarrufu”, Atatürk Konferansları VIII: 1975-1976, Ankara, s. 175-201.
- Âşık Paşa zade Tarihi, (1332), Neşr. Âli, İstanbul.
- Atik, Kayhan, (2001), Lütü Paşa ve Tevarih-i Âl-i Osman, Ankara.
- Beydilli, Kemal, Yeniçeri, TDVİA, İstanbul, 2013, C. 43.
- Bıyık, Ömer, (2016), Fatih Mehmed Devri Anadolu Vilâyeti Müsellem ve Piyâde Defterleri, İzmir.
- Doğru, Halime, (1990), Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taya Teşkilatı (XV-XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı), İstanbul.
- Emecen, Feridun, M.(1989), XVI. Asırda Manisa Kazâsı, Ankara.
- Emecen, Feridun M. (1996), “Beylikten Sancağa, Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülâhazalar”, Belleten, C. LX.
- Emecen, Feridun, M.(2013), Yamak, TDVİA, İstanbul, C.43.
- Fekete, Lajos, (1947), “Türk Vergi Tahrirleri”, Belleten cilt XI, sayı 42, Ankara.
- Feridün M. Emecen, (2013), Yaya ve Müsellem, TDVİA, İstanbul.
- Hoca Sadettin Efendi, (1992), Tacü't- Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. II, Ankara.
- İnalcık, Halil, (1959), Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu, Belleten, Cilt: XXIII, Sayı: 92 – Yıl: Ekim.
- İnalcık, Halil, (1996), İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi, İstanbul.
- İnalcık, Halil, (2012), Timar, TDVİA, C.41, İstanbul.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, (1988)b, Osmanlı Tarihi , (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar), C.I, Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim, (1966), Selçuklular, MEBİA, C. 10, İstanbul.
- Kaldy-Nagy, Gy., (1996), 1540'da Müsellem ve Yaya Ocaklarına Yazılma, Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı, Elazığ.
- Köymen, Mehmet Altay, (1992), Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Ankara, 1992.
- Mehmed Neşri, (1987), Kitâb-ı Cihan – Nümâ, Neşri Tarihi, Haz., Faik Reşit Unat -Dr. Mehmed A. Köymen, , Ankara, , C.II, s. 605;
- Merçil, Erdoğan, (2009), Selçuklular, TDVİA, C.36, İstanbul.
- Öz, Mehmet, (2010), Tahrir, DİA, İstanbul, C. 39, s. 425-429.

Palmer, J. A. B., (2005), “Yeniçerilerin Kökeni”, Söğüt’ten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar (haz. Oktay Özel - Mehmet Öz), İstanbul.

Spuler, Bertold, (1957), İran Moğolları, Çev: Cemal Köprülü, Ankara.

Taş, Kenan Ziya, (1993), Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyıl Bolu Sancağı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1951), “ Kanun-ı Osmanî Mefhum-ı Defter-i Hakanî”, Belleten, XV/59, s. 381-399.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1988)a, Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı, Ankara.